

УДК 159.922.6-053.66

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В
УЧНІВСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ.****ЩЕРБАН Т. Д., ШОШ Д. Б.**
Мукачівський державний університет

У статті розглянуто психологічні особливості міжособистісної взаємодії підлітків в учнівському середовищі. А також представлені результати та висновки проведеного дослідження вивчення проблеми міжособистісної взаємодії в учнівському середовищі. Розкривається сутність поняття «взаємодія» та «конфлікт», визначаються основні напрями наукових досліджень проблеми міжособистісної взаємодії в учнівському середовищі.

Ключові слова: підлітковий вік, міжособистісна взаємодія, конфлікти.

Проблема міжособистісної взаємодії є актуальною, оскільки відноситься до числа найважливіших для підлітка сфер життєдіяльності. Міжособистісна взаємодія відіграє головне значення у формуванні особистості підліткового віку. Головний зміст підліткового віку - перехід від дитинства до дорослого життя: всі сторони розвитку піддаються якісній перебудові, виникають і формуються новоутворення, закладаються основи свідомої поведінки, формуються соціальні установки. Цей процес перетворення і визначає основні психологічні особливості особистості підлітків. Від того, як буде складатися міжособистісна взаємодія підлітків, залежить формування особистості. Саме у міжособистісній взаємодії найчастіше за все виникають конфліктні ситуації, які супроводжуються відчуженням, напругою, дискомфортом, і нерідко перетворюються у довготривалу ворожнечу.

Міжособистісні і міжгрупові конфлікти негативно позначаються на всіх процесах життєдіяльності школи. Конфлікти між учнями деструктивно впливають як на тих, що конфліктують, так і на весь клас. У класі, де склався несприятливий соціально-психологічний клімат, діти погано засвоюють програмний матеріал, проста образа може призвести до прояву жорстокості відносно своїх противників. Незважаючи на значну актуальність проблеми конфліктів у життєдіяльності школярів, сучасний учень в умовах загальноосвітнього навчального закладу позбавлений можливості зрозуміти сутність конфлікту, побачити його витoki, зміст, хід розвитку, наслідки, можливі способи розв'язання та запобігання конфлікту, набути досвіду раціональної поведінки у конфлікті. Займатися своєчасною діагностикою і профілактикою конфліктів в шкільних колективах у край необхідно.

Проблема міжособистісної взаємодії займає істотне місце у психологічній науці. В Українській психології вагомий внесок у дослідження даної проблеми зробили С. Максименко, В. Синиченко, Н. Чепелева, І. Ващенко, М. Боришевський, Ложкін, Н.І. Пов'якель, Л. В. Долинська, А.Я.Анцупов та А.І.Шипілов, Г. М. Андреева, О. М. Леонт'єв, Б. Г. Анан'єв. Вагомим є і дослідження зарубіжних вчених, таких як К. Левін, І. С. Кон, Дж. Хоманс, Д. І. Фельдштейн, Т. Лірі, , Д. Джонсон, Р.Джонсон, Р. Херріот. Та попри всі дослідження дана тематика все ж таки залишається актуальною та мало досліджуваною з точки зору практичного значення.

Об'єкти та методи дослідження

Об'єктом дослідження є процес міжособистісного спілкування підлітків.

Предмет дослідження – психологічні особливості конфліктів в учнівському середовищі.

Теоретичні методи дослідження – аналіз, осмислення та систематизація науково-теоретичних, методологічних джерел з проблеми міжособистісної взаємодії в учнівському середовищі. Емпіричні методи - метод соціометрії, «Методика

діагностики схильності до конфліктної поведінки» (Тест К.Томаса), методика «Неіснуюча тварина», «Методика діагностики міжособистісних стосунків» Т.Лірі.

Постановка задачі

Метою статті є проаналізувати та емпірично дослідити психологічні особливості міжособистісних стосунків в учнівському середовищі.

Мета роботи передбачає розв'язання таких завдань: визначити теоретичні засади дослідження проблеми міжособистісної взаємодії в учнівському середовищі; проаналізувати поняття конфлікту як типу міжособистісних відносин; емпірично вивчити психологічні особливості конфліктів в учнівському середовищі.

Результати та їх обговорення

Г.М. Андреева вважає, що «природа міжособистісної взаємодії може бути правильно зрозуміта, якщо її не ставити в один ряд з суспільними відносинами, а побачити в ній особливий ряд відносин, які виникають всередині кожного виду міжособистісних відносин. Леонтьєв О.М. вважає, що спілкування - визначена сторона діяльності, тому що воно присутнє в будь-якій діяльності в якості її елемента. В.М. Соковкин аналізує людську взаємодію, як комунікацію, як діяльність, як відношення, як взаєморозуміння і як взаємовплив. Б.Г. Ананьєв підкреслював, що особливою і головною характеристикою спілкування, є те, що через нього людина будує свої відносини з іншими людьми. К. Левін, розглядав спілкування в підлітковому та юнацькому віці з точки зору соціально-психологічного явища. Левін вважає, що в цьому віці розширюється життєвий світ підлітка, юнака, коло його спілкування, групової приналежності і типу людей, на яких вони орієнтуються. Ельконін Д.Б. розглядав значимість спілкування в підлітковому шкільному віці з позиції культурно-історичної теорії. Ельконін Д.Б. зазначав, що в підлітковому віці спілкування є провідним видом діяльності. [1]

Завдяки спілкуванню, підлітки будують відносини, включаються в різні види діяльності. Усі дослідники (Л. С. Виготський, Л. І. Божович, І. С. Кон та ін) сходяться в тому, що спілкування з однолітками для підлітків має величезне значення. Відносини з товаришами у центрі життя підлітка і багато в чому визначають всі інші сторони їхньої поведінки і діяльності.

Взаємодія — взаємозалежний обмін діями, організація людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності. Під час взаємодії відбувається обмін діями, зароджуються спорідненість, координація дій обох суб'єктів, а також стійкість їх інтересів, планування спільної діяльності, розподіл функцій тощо. За допомогою дій відбуваються взаємне регулювання, взаємний контроль, взаємовплив, взаємодопомога. Це означає участь кожного учасника взаємодії у розв'язанні спільного завдання з відповідним коригуванням своїх дій, врахуванням попереднього досвіду, активізацією власних здібностей і можливостей партнера. Спілкуючись, обмінюючись інформацією, людина виробляє форми і норми спільних дій, організовує і координує їх. Це забезпечує уникнення розриву між комунікацією і взаємодією.[4]

Традиційно види взаємодії поділяють на дві групи:

1. Співробітництво. Воно передбачає дії, які сприяють організації спільної діяльності, забезпечують її успішність, узгодженість, ефективність. Цей вид взаємодії позначають також поняттями «кооперація», «згода», «пристосування», «асоціація».

2. Суперництво. Цю групу утворюють дії, які певною мірою розхитують спільну діяльність, створюють перепони на шляху до порозуміння. їх позначають також поняттями «конкуренція», «конфлікт», «опозиція», «дисоціація». [3]

Д. І. Фельдштейн виділяє три форми міжособистісної взаємодії підлітків:

1. Інтимно-особистісне спілкування – взаємодія, заснована на власних симпатіях - «я» і «ти».

2. Стихійно-групове спілкування - взаємодія, заснована на випадкових контактах – «я» і «вони». Такий вид спілкування призводить до появи різноманітних підліткових компаній, неформальних груп.

3. Соціально-орієнтоване спілкування – взаємодія, заснована на спільному виконанні суспільно-важливих справ – «я» і «суспільство». [5]

Міжособистісні стосунки є полем постійного зіткнення та узгодження інтересів і тому міжособистісні конфлікти є однією з первинних і типових форм взаємостосунків людей. Міжособистісний конфлікт – це зіткнення людей у процесі їх взаємовідносин, таке визначення подано у Г. І. Козирева. А. С. Кармін трактує поняття міжособистісного конфлікту як окремих випадок взаємодії людей у процесі їхнього спілкування та спільної діяльності. Міжособистісний конфлікт проявляється у взаємодії між двома і більше особами. Феноменології конфлікту як одному з основних видів спілкування присвячено роботи В.В. Дружиніна, Г.І. Кримської, В.В. Панчука, М.І. Станкіна та інших. [3]

У дослідженні взяли участь учні шостого класу Мукачівської спеціалізованої загальноосвітньої школи I – III ступенів № 4 у кількості 22 осіб. Школа спеціалізована за напрямками поглибленого вивчення іноземних мов: англійської та німецької.

Першим методом, який був застосований у дослідженні є метод соціометрії. Соціометрична техніка застосовується для діагностики міжособистісних і між групових відносин з метою їхньої зміни, поліпшення і удосконалення. За допомогою соціометрії можна вивчати типологію соціального поведіння людей в умовах групової діяльності, судити про соціально-психологічну сумісність членів конкретних груп.

Дослідження доводить, що кількість популярних та зірок у класі переважна більшість. Таким чином, кожен член групи займає певну позицію, яка не завжди є однаковою у ділових та особистісних стосунках. Характер стосунків, які існують в групі свідчить про відсутність поділу групи на окремі угруповання за статевою ознакою. У даній групі положення, як дівчаток, так і хлопчиків, сприятливе в рівній мірі.

Розрахунки свідчать, що в даному класі спостерігається високий рівень конфліктності, що обумовлено негативним відношенням більшості членів класу до певних учнів. Рівень згуртованості класу є низьким.

Наступним етапом нашого дослідження було виявлення особистісних характеристик учнів за допомогою методики «Неіснуюча тварина». Всі істотні ознаки, які характеризують якості дитини можна поділити на три категорії:

- позитивні – адекватна самооцінка, доброзичливість, відкритість, сміливість;
- нейтральні – тенденція до діяльності, до рефлексії, балакучість;
- негативні – завищена або занижена самооцінка, агресивність, замкнутість, тривожність, егоцентризм.

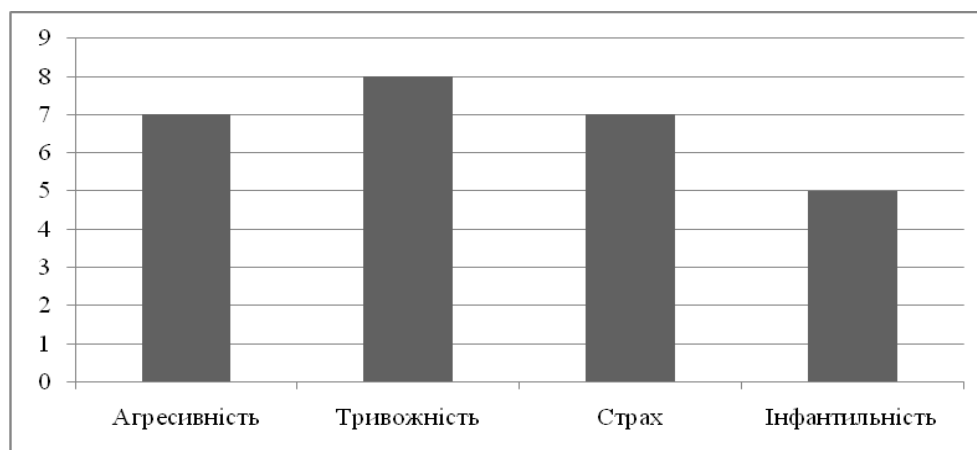
В результаті дослідження ми отримали наступні результати (див. табл. 1)

Таблиця 1 Частота прояву ознак за методикою «Неіснуюча тварина».

	Позитивні	Нейтральні	Негативні
1	1	2	4
2	0	2	6
3	1	3	5
4	1	3	2
5	0	3	5

6	1	2	2
7	1	3	1
8	1	1	4
9	1	2	3
Сума	7	21	32
Середнє значення	0.78	2.33	3.55

Результати свідчать, що у досліджуваних у різній мірі проявляються позитивні, негативні та нейтральні риси. Зокрема, частота прояву позитивних ознак становить 7, середнє значення на одного випробуваного становить 0.78; частота прояву нейтральних ознак становить 27, середнє значення – 3; частота прояву негативних ознак становить 32, середнє значення становить – 3.55. Можна зробити висновок, що найбільш вираженими рисами у досліджуваних є негативні риси особистості, зокрема такі як: агресивність, тривожність, страх, інфантильність. (див. рис. 1).

Рис. 1. Найбільш виражені риси особистості.

Наступною методикою нашого дослідження була діагностика схильності до конфліктної поведінки К.Н.Томаса, адаптація Н.В. Гришиної. Результати проведеного дослідження представлені у таблиці 2.

ТАБЛИЦЯ 2. ЧАСТОТА СТИЛІВ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ВІДСОТКОВОМУ ЗНАЧЕННІ.

СТИЛІ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ, У %	РІВНІ ВИЯВЛЕННЯ		
	НИЗЬКИЙ (0-3 БАЛИ)	СЕРЕДНІЙ (4-7БАЛИ)	ВИСОКИЙ (8-12БАЛИ)
УНИКНЕННЯ	13,5%	40,9%	45,6%
СПІВРОБІТНИЦТВО	45,4%	36,4%	18,2%
ПРИСТОСУВАННЯ	31,8%	45,4%	22,7%
ЗМАГАННЯ	36,4%	40,9%	22,7%
КОМПРОМІС	27,3%	45,4%	27,3%

Результати свідчать, що найчастіше учні обирали уникнення, як стиль поведінки у конфлікті. На середньому та високому рівнях даний стиль використовували 86.5% учнів. У цієї категорії досліджуваних відсутнє прагнення до співпраці, бажання не брати на себе відповідальність за прийняття рішення, прагнення вийти із ситуації, не поступаючись, не наполягаючи на своєму, утримуючись від дискусій. Стиль пристосування на середньому та високому рівнях використовує 68.1 % учнів. Даний стиль поведінки свідчить про відмову від власних інтересів на користь інтересів іншої людини. Готовність поступитись, нехтуючи власними інтересами, ухилитись від обговорення спірних питань, згодитися з вимогами, претензіями. Змагання, як тип поведінки використовують 63.6 % досліджуваних, що свідчить про те, що дані учні прагнуть наполягти на своєму шляху відкритої боротьби за свої інтереси. В першу чергу бажать задовольнити власні інтереси, ігнорують інтереси і думки інших людей. Стиль поведінки компроміс використовують 72.7% учнів. Даний стиль поведінки свідчить про прагнення врегулювати розбіжності, поступаючись кому - не будь на користь іншого. Пошук середніх рішень, коли ніхто багато не витрачає, але й багато не виграє. Найменший показник по стилю співробітництва - 54.6% учнів застосовують даний стиль при вирішенні конфлікту. Це свідчить про те, що досліджувані ще не готові до пошуку рішень, що задовольняють інтереси обох сторін в ході відкритого обговорення.

Для дослідження характерологічних тенденцій використано методику діагностики міжособистісних стосунків» Т.Лірі. Дана методика призначена для дослідження уявлень суб'єкта про себе та ідеальне «Я», а також для вивчення взаємостосунків в малих групах. Дані дослідження за методикою Т.Лірі подані в таблиці 3.

Таблиця 3. Типи міжособистісних стосунків за методикою Т. Лірі.

	Середнє значення (M _x)	Мода (M _o)	Медіана (M _d)
1 октант (авторитарність)	8,13	6	8,5
2 октант (егоїстичність)	7,18	8	8
3 октант (агресивність)	8,09	9	8,25
4 октант (підозрілість)	8,09	7	7
5 октант (підпорядкованість)	7,45	7	7
6 октант (залежність)	7,36	7	7
7 октант (доброзичливість)	8,13	7	8
8 октант (альтруїзм)	8,09	8	8,5

В таблиці представлені середні значення, мода й медіана значень, за якими ми аналізували вибір досліджуваних. В результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що найбільш вираженим у даної групи досліджуваних є агресивний тип міжособистісних стосунків. Високі показники за даною шкалою спостерігаються у 56% досліджуваних, середнє значення 8,13. Це свідчить про те, що дані досліджувані є строгими і різкими в оцінці інших, схильні у всьому звинувачувати оточуючих, глузливі, дратівливі.

Авторитарний тип міжособистісних стосунків виражений у 50%, середнє значення 8,09 тож можна сказати, що у групі чітко спостерігаються авторитарні риси, прагнення до домінування. Високі показники за шкалою доброзичливість виражені у

45% середнє значення 8,13 досліджуваних, шкала альтруїзму виражена у 55% досліджуваних. Це свідчить про схильність до співробітництва і компромісу у конфліктних ситуаціях, відповідальність, орієнтованість на прийняття і соціальне схвалення. Залежний тип міжособистісних стосунків виражений у 36% середнє значення 7,36 досліджуваних. Це свідчить про те, що дані досліджувані невпевнені у собі, боязливі, не вміють проявляти опір. Високі показники за шкалами егоїстичність та підпорядкованість спостерігаються у 32% досліджуваних.

Найменш вираженим у даної групи досліджуваних є підозрілий тип особистості. Високі показники за даною шкалою спостерігаються у 23% досліджуваних, середнє значення 8,09. Дана шкала характеризується критичністю, замкнутістю та відчуженістю по відношенню до зовнішнього світу. Результати графічно представлені (див. рис. 2.)

Рис. 2 Типи міжособистісних стосунків у відсотковому значенні.

Отже, можна зробити висновок, що у міжособистісних стосунках досліджуваних домінують некомформні тенденції і схильності до конфліктних проявів, незалежність думки, наполегливість у відстоюванні своєї думки, тенденція до домінування та лідерства.

Висновки. У роботі представлено теоретичне та емпіричне дослідження проблеми міжособистісної взаємодії в учнівському середовищі. Аналіз та опрацювання психологічної літератури, дає можливість зрозуміти наскільки важливою є у наш час проблема конфлікту, а саме проблема конфліктів у міжособистісних відносинах. Сьогодні причинами виникнення конфліктів є дуже багато факторів, серед яких виділяються перш за все, різні людські потреби. Прагнучи до їх задоволення людина вимушена вступати в конфліктну ситуацію. Конфлікт - це процес різкого загострення протиріччя і боротьби двох і більше сторін при вирішенні проблеми, що має особистісну значимість для кожного з його учасників.

Проведено емпіричне дослідження за методиками: «Методика діагностики схильності до конфліктної поведінки» (Тест К.Томаса), методика «Неіснуюча тварина», «Методика діагностики міжособистісних стосунків» Т.Лірі, метод соціометрії.

За результатами дослідження можна стверджувати, що на конфліктність учнів помітний вплив надає агресивність. Наявність в класі агресивних учнів підвищує вірогідність конфліктів не лише з їх участю, але і без них – між іншими членами класного колективу. У міжособистісних стосунках досліджуваних домінують

некомфортні тенденції і схильності до конфліктних проявів, незалежність думки, наполегливість у відстоюванні своєї думки, тенденція до домінування та лідерства.

Таким чином, особливості конфліктів між учнями школи визначаються, перш за все, специфікою вікової психології дітей, підлітків. На виникнення, розвиток і завершення конфліктів помітний вплив надає характер навчально-виховного процесу, його організація в конкретній загальноосвітній установі. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми міжособистісної взаємодії в учнівському середовищі. Його результати можуть стати основою поглибленого вивчення процесу міжособистісного спілкування підлітків та психологічних особливостей конфліктів в учнівському середовищі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алова А. Вирішення шкільних конфліктів / А. Алова // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. — 2013. — № 9. — С. 18–27.
2. Ануфрієва Н. М. Психологія конфлікту: Навчальний посібник / Н. М. Ануфрієва – К. : Інститут післядипломної освіти КНУ, 2005. – 101 с.
3. Гришина Н. В. Психология конфликта. 2-е изд. / Н. В. Гришина – СПб.: Питер, 2008. -544с.
4. Долинська Л. В. Психологія конфлікту: Навчальний посібник / Л. В. Долинська. - К. : Каравела, 2011. – 304 с.
5. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту теорія і сучасна практика Навчальний посібник / Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 416 с.

АННОТАЦИЯ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МЕЖЛИЧНОСТНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В УЧЕБНОЙ СРЕДЕ.

В статье рассмотрены особенности межличностного взаимодействия подростков в учебной среде. А также представлены результаты и выводы проведенного исследования изучение проблемы межличностного взаимодействия в ученической среде. Раскрывается сущность понятия «взаимодействие» и «конфликт», определяются основные направления научных исследований проблемы межличностного взаимодействия в ученической среде.

Ключевые слова: подростковый возраст, межличностное взаимодействие, конфликты.

SUMMARY

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF INTERPERSONAL INTERACTION AMONG STUDENTS

In the article considered the problem of psychological characteristics interpersonal interaction among students teenagers. Also, the findings and conclusions of the research investigation the problem of interpersonal interaction among students. The essence of the concept of "interaction" and "conflict", identifies the main areas of research problems of interpersonal interaction among students.

Key words: adolescence, interpersonal interaction, conflict.

УДК 159.953.5-057.874

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

ЩЕРБАН Т. Д., КУЛЕШОВА В. В.

Мукачівський державний університет

У статті розглянуто особливості розвитку пізнавальних процесів у молодших школярів. А також представлені результати та висновки проведеного дослідження вивчення особливостей розвитку пам'яті у молодших школярів. Розкривається сутність таких понять: «пізнання», «пізнавальні процеси», «пам'яті», «молодий школяр».

Ключові слова: молодий школяр, пізнавальні процеси.